

Dorp en leven op het platteland ⁽¹⁾

Dorp en leven op het land

Natuur en mens

Het hele landelijke leven in de preïndustriële tijd werd bepaald door de seizoenen, de dagen en de nachten, de bodem, de fauna en de flora. Men leefde helemaal in de natuur en van de natuur. Dat was overigens geen keuze maar een noodzaak. De band tussen mens en natuur was dan ook zeer dubbelzinnig. Veel weet men er niet over, omdat er geen getuigenissen van overgebleven zijn, en zij hoogstwaarschijnlijk ook nooit bestaan hebben. Talrijke aspecten van belevingsaard, gevoeligheden en emotionele belevenissen zijn pas in de late 18de eeuw ontstaan, in de 19de «romantisch» geformuleerd en in de 20ste eeuw intellectueel geanalyseerd en verder ontwikkeld.

Voor de boer was de natuur ongetwijfeld een ambivalent gegeven, zowel een soort gulle moedergodin als een obscure vijand. Ze werd zelden geprezen maar veeleer geducht, zij was vooral gevaarlijk, onberekenbaar. Zon, wind en regen konden zowel een weldaad als een vloek zijn. De dag was het domein van God en Zijn heiligen en diende om te werken, de nacht was «des duivels». Van de natuur kwamen alle mogelijke weersomstandigheden die de landbouw regelmatig ontredderden. Het zware werk, de armoede, de primitieve gezondheidszorgen, de gebrekkige woonvoorwaarden en de slafelijke band die de mens aan de natuur vastketende maakten dat het leven vooral een strijd om overleven was. Eigenlijk was de natuur te dicht en te dwingend voor de mens opdat die er afstand kon tegenover nemen en ze kon waarderen en overstijgen. Het is tekenend dat precies de late 18de eeuw, de tijd van de complexe vermenging van wetenschappelijke rationaliteit (de Verlichting) en diepmenselijke emotionele beleving de natuur in al haar complexiteit ontdekte.

Het dorp

De vestiging van een dorp stond in de preïndustriële tijden bijna altijd in relatie met landschappelijke kenmerken. Behalve de bodem, waren er nog determinanten zoals de aanwezigheid van water, een beschutte natuurkundige ligging, bouwgrond die op loopafstand van de akkers en weiden gelegen was en eventueel de beschuttende invloed van een abdij of een kasteel.

Langs de Schelde bijvoorbeeld bestaan verschillende woonsites op landtongen, waarop een burcht gebouwd werd en die door een gracht van het land afgesneden werd, met in de nabijheid een eigenkerk, die soms op de site van het voormalige neerhof opgericht werd. In de nabijheid daarvan, op de overgang van de natte meersen naar de droge, uitgestrekte kouters, ontwikkelde er zich telkens een nederzetting. Andere dorpen waren niet alleen op landbouw gericht, maar kenden ook andere activiteiten. Zo had Baasrode, eveneens ontstaan langs de Schelde, naast een landbouwfunctie, vanaf het einde van de 17de eeuw ook drukke overslagactiviteiten op kleinschalige scheepswerven. Hamme, haalde zijn rijkdom zowel uit landbouw als uit turfwinning en touwslagerwerk.

Als men van dorpen spreekt, heeft men het gewoonlijk over landelijke centra van gemeenten, entiteiten met een eigen bestuur dus. Behalve dorpen zijn er ook andere kernen, die geen eigen bestuur hadden, men noemt ze gehuchten. Zij bestonden (en bestaan) meestal uit slechts enkele gebouwen. Gehuchten lagen meestal vrij afgelegen. Het leven verliep er nog helemaal los van de drukte. Molens lijken ook dikwijls bewoning rond zich aangetrokken te hebben.

In de 19de eeuw kregen enkele kleine centra een eigen bestuur, maar zij bleken al vlug niet levensvatbaar en werden dan ook snel opgeheven. Hun dubbelnaam bleef evenwel officieel be-

waard.

Andere dorpscentra ontstonden uit een paar huizen en groeiden uit tot ware dorpskernen, waarvan niemand vermoedt dat zij nooit een gemeente gevormd hebben.

De meeste dorpen strekten zich uit langs een weg en waren dus straatdorpen. Circulaire dorpen, rond een duidelijke kern of zelfs een plein, waren bij ons eerder uitzonderingen en, als zij al bestaan, zijn het reeds echte kernen met een ministedelijke stratencomplex. Wellicht waren ook die dorpen oorspronkelijk langs één enkele as uitgebouwd. Er waren ook veel tussenvormen, waar de hoofdstraat meerdere aftakkingen kende die geleidelijk bebouwd werden en tot echte «huizenblokken» leidden. Andere concentraties hadden te maken met driesen, rechthoekig of driehoekig. Hetzelfde fenomeen treffen we ook aan in de latere ontwikkeling van kleine middeleeuwse steden waar de bewoning zich vanuit een oude kern langs één enkele hoofdas ontwikkelde die over de markt leidde. Helemaal uitzonderlijk zijn de planmatig aangelegde kernen, zoals Doel, dat rechte straten heeft die elkaar snijden in een hoek van 90 graden (schaakbordpatroon).

De oorzaak van de ontwikkeling tot een straatdorp of een geconcentreerd dorp is dikwijls niet gekend. Het economisch belang van een drukke weg zal wel een rol gespeeld hebben.

Samenstelling van het dorp

Dorpen hadden dikwijls maar één enkele hoofdas, die normalerwijze niet verhard was. De andere verbindingsassen waren nauwe wegeltjes. De logica van hun tracé kan dikwijls niet meer gevonden worden. Vele liepen naar de parochiekerk (kerkwegels) of naar het dorpsplein. Andere maakten de verbinding tussen de waterloop, de weiden, de akkers en het bosland; zij konden ook een heel duidelijk doel hebben zoals de plaatselijke banmolen, waar de gewassen verplichtend moesten gemalen worden. Andere assen konden ver-

band houden met de vierschaar, het kasteel, een bedevaartsplek, enz.

Oude kaarten, veelal uit de 17de en 18de eeuw, geven ons dikwijls een uniek, concreet beeld van de bebouwing in de dorpen. De huizen waren in de regel afzonderlijke constructies, rijbebouwing bestond wel maar was een uitzondering en betrof altijd heel kleine huisjes, die mogelijk samen opgericht waren. Verder valt uit de inkleuring en de detaillering (strodak, wanden) op dat de woningen en de bijgebouwen bijna altijd van hout (en leem) waren. Een dergelijke bouwwijze impliceerde dikwijls dat de verschillende constructies los van elkaar stonden, om overdracht bij brand te vermijden. Om dezelfde redenen hadden woningen en ovenburen een schoorsteen die van baksteen was.

Inzake inplanting valt op dat zeer vele huizen, zelfs kleine, op een perceel stonden dat afgebakend werd door een grachtje. Een regelmatige afpassing vinden we nergens, tenzij de gebouwen werkelijk aan de rand van de weg gebouwd waren. Normalerwijze schikte elkeen zijn huis op zijn terrein zoals het hem best uitkwam. Wel kan men een zekere oriëntatie van de woningen waarnemen naar de straatzijde toe, maar in veel gevallen richtte men die ook zoals men meestal op het platteland gewoon was: de hoofdgevel naar het zuidwesten, de gesloten achtergevel naar het noordoosten. Vanaf de 19de eeuw werden rooilijnen, stedenbouwkundige regels, die al in steden bestonden, ook op het platteland toegepast; dikwijls stemden zij overeen met de bouwlijnen, de grenzen dus waarop in geval van nieuwbouw moest gebouwd worden. Omdat zij geen retroactieve geldigheid hadden duurde het nog heel lang voordat de straat met nieuwe huizen volledig nieuw afgelijnd werd. Soms ziet men nog achter de bestaande huizen, of in de tuin ervan, de oude woning. Het gebeurde dikwijls dat men de oude woning liet gebruiken door de ouders en op hetzelfde perceel, maar dan aan de rooilijn, een nieuwbouw voor de oudste zoon oprichtte.

Het begrip «dorp» is inherent verbonden met landbouw. In de vroege Middeleeuwen waren de akkers gegroepeerd en dienden ze volgens het zogenaamde drieslagstelsel te worden bewerkt. Die activiteit vereiste een strikte discipline en groepswerk. De boerderijen waren gegroepeerd in de dorpskom. De geleidelijke verdwijning van dat systeem en de ingebruikname van andere gronden waar dat stelsel zich niet toe leende, had als gevolg dat de boerderijen te midden van hun gronden gebouwd werden. Daaruit volgt dat in latere tijden in het dorp slechts boerderijen overbleven waarvan de gronden dichtbij lagen.

In het dorp huisden dikwijls ook landarbeiders of lieden die seizoenarbeid op het land verrichtten en daarnaast een ander klein beroep hadden. Als het ook maar enigszins mogelijk was hadden zij altijd enig kleinvee en een moestuin. Hun erven waren gevestigd op landbouwkundig of economisch minderwaardige sites.

Wegens de vele omgrachtingen en de aanwezigheid van landbouwgronden midden in het dorp diende voor irrigatie en afwatering te worden gezorgd; die vereisten de aanleg en het onderhoud van grachten, schotten en brugjes. Grotere boerderijen hadden een mestvaalt, die ook afwaterde, en loslopend kleinvee dat zich bijlange niet aan de eigendomsgrenzen hield en over de straat liep. Zowel de boerderijen als de woningen hadden drinkwater nodig, daarvoor dienden waterputten te worden uitgegraven en met stenen afgeboord. Armere huizen beschikten daar niet over of hadden een minderwaardige waterput. In veel dorpen was er in het centrum of toch dichtbij een gemeenschappelijke drenkplaats.

Het dorpsbeeld in de preïndustriële tijden verschilde van dat van daarna, in de 19de eeuw. Een vergelijking tussen de oude landkaarten en de 19de-eeuwse Popp-kaarten spreekt boekdelen. Een preïndustrieel dorp geeft globaal de indruk van luchtigheid, heeft open percelen en een afgescheiden, dikwijls vrij verspreide bebouwing. Rij-

bebouwing wijst eerder op schamele, op elkaar gepakte huisjes. Op Popp-kaarten ziet men de densiteit van de bebouwing aanzienlijk toenemen en komt rijbebouwing veel meer voor. De basisstructuur blijft evenwel ongewijzigd.

Binnen de dorpskom en ook soms daarbuiten spelen enkele typische gebouwen een beeldbepalende en structurende rol, zoals de kerk en het kerkhof, de pastorie, de vierschaar, de dorpschool, veldkapellen, het spoorwegstationnetje, de molen.

De-naturalisatie van het dorp

De verbreking van de hechte band tussen het leven op het land en de natuur kende een vrij lang verloop dat ook zeer diepgaand geweest is. De hoofdfactor ervan was de industrialisering en, daarmee gepaard, de opkomst van het hedendaagse moderne leven.

De ambachtelijke bedrijvigheid met zijn eigen ritme verdween en de onmiddellijke band tussen mens en natuur werd geleidelijk lossen. Nieuwe technische middelen, nieuwe economische vereisten, nieuwe levensgewoonten, nieuwe gevoeligheden en noden maakten dat het leven op het land mettertijd helemaal veranderde. Die veranderingen grepen op alle aspecten van het leven plaats. Landbouwmiddelen, woon- en levensomstandigheden veranderden ingrijpend met de doorbraak van machines en de daaruit vloeiende seriematige productie, de internationale handel, de transportmogelijkheden, de talloze mogelijkheden geboden door de ontwikkeling van de technologie en de ontwikkeling van de landbouwmethodes.

Het meest ingrijpend was, op langere termijn beschouwd, wellicht de immense nieuwe mogelijkheden die het gebruik van de elektriciteit vanaf de jaren 1920 overal toeliet en, in de late 20ste eeuw, de ongelooflijke perspectieven die de elektronica bood. In een dicht bebouwd land als het onze volgde de ontwikkeling op het platteland vrij vlug die welke in de steden plaats vond. Kon men in de jaren 1920 tot de late jaren 1950 stad en platteland onder diverse

opzichten van elkaar scheiden, dan is dat verschil nu nog enkel een zaak van leeftijdsgeneraties. Het enige grote verschil tussen stad en platteland is er slechts een van schaalgrootte.

Zelfs de dorpscentra konden niet meer zelfstandig blijven leven. De evolutie van de maatschappij impliceerde steeds meer en grotere technische installaties en uitgewerkte structuren, met schaalvergroting als noodzakelijk gevolg. Brandweer, postbedeling, onderwijs, bejaarden- en ziekenverzorging zijn al lang op regionale schaal georganiseerd en vragen steeds meer professionele uitrusting. Hetzelfde gebeurt op het vlak van de ondernemingen en de handel. Het gevolg van dat alles is dat het platteland in het algemeen en de dorpen in het bijzonder enerzijds van langsom meer een stedelijke evolutie kennen maar dat anderzijds de schaalvergroting van de bestuursstructuren ook een enorme concentratie veroorzaakt heeft. Het is cynisch dat 1976 het «Jaar van het dorp», als uiting van de waardering voor het leven op menselijke schaal, precies overeenstemde met de opheffing van talrijke landelijke gemeenten en het begin betekende van de snelle afbouw van alle lokale structuren. In een snel tempo vielen de lokale dragers weg, zoals de gemeentelijke dienstverlening, de scholen, de post, de pastoor, het klooster, maar ook de lokale kleinhandel en dienstverlenende beroepen zoals notaris, haarkapper, smid, loodgieter, elektricien, bakker enz. Hierdoor verdwenen alle notabelen of figuren die het leven van dorp belichaamden. Veel dorpen zijn nu slaapoorden geworden, die overdag zo goed als leeg zijn, en waar het lokaal verenigingsleven verdwenen is. Zo vielen de typische dorpsactiviteiten compleet weg, zelfs het lokaal schooltje verdween, de mensen gingen elders werken overdag en kwamen nu slechts in het dorp terug om er te slapen. De dorpsfeesten verschrompelden of er waren geen mensen meer die er voor wilden instaan.

Bij dat alles zijn ook de landbouwers van langsom meer uit het beroepsleven verdwenen. Landbouwers zijn bedrijfs-

managers en technici geworden, die hun bedrijf uitbaten en slechts weinig contact meer hebben met het dorp waar de toeleveringsbedrijven, waarop zij destijds een beroep konden doen, allang niet meer bestaan.

Sporen vinden van het landelijk verleden in een dorp wordt van langsom moeilijker omdat die gewoonweg helemaal verdwenen zijn of niet meer als dusdanig herkend worden.

Laten we wel wezen: terugkeren naar het dorp van vroeger is compleet onmogelijk omdat alle levensomstandigheden veranderd zijn. De terugkeer naar de authenticiteit, met onder meer een terug voeling hebben met de natuur en het anders-gaan-leven, met opname van de weldaden van de post-moderne cultuur, is een verdraaid complexe opdracht geworden.

De verzoening met de natuur

Het ontstaan van het «democratisch groen», omstreeks 1800

Het is intrigerend dat er precies bij de overgang van de 18de naar de 19de eeuw plots vrijheidsbomen opdoken, dat er aan herbebossing werd gedaan, dat er openbare parken aangelegd werden en met siergroen aangekleed, dat men de straten en wegen afboordde met bomen, en dat de functie van het funerair groen een voorwerp van discussie was. Vanwaar kwam die plotse belangstelling? Voor een deel dook die tendens reeds in de loop van de 18de eeuw op, verband houdend met een stroming die in de renaissance ontstaan was. Maar als onderdeel van de Franse revolutionaire ideologie kreeg «het groen» een heel andere betekenis. In de Aufklärung, ook Siècle des Lumières genoemd, was de wisselwerking erg complex tussen enerzijds de belangstelling voor de natuur, zowel zonder als met hoofdletter, en anderzijds de betekenis van de natuur, weer met en zonder hoofdletter, volgens de revolutionaire ideologie. Hieronder volgt een

aanzet tot een bevattelijk overzicht van de problematiek.

De Natuur als basisbeginsel

De Franse Revolutie had niet alleen politieke, maar ook cultuurhistorische gevolgen. Veel van wat er in de tijd van de Verlichting, waarvan de Franse Revolutie een beslissende uitvoeringsfase was, geconcipteerd werd, bleef een papieren ontwerp of kende slechts een kort bestaan. Pas als men nu heel die wereld mentaal reconstrueert, blijkt hoe alomvattend en hoe radicaal vernieuwend die was. Tevens was de Franse Revolutie heel ingewikkeld, omdat zij ontstond uit een gedachtegoed dat decennialang in vele richtingen uitgegroeid was en de cultuur van de 18de eeuw gevormd had, maar anderzijds ook een fundamentele breuk veroorzaakt heeft met alles waarop die cultuur historisch steunde. Die breuk heeft niet belet dat het gemeenschappelijk ideeengoed, met al de connecties ervan, toch aan beide zijden van de breuk perfect herkenbaar gebleven is en zelfs nu een bedrieglijk een hechte eenheid lijkt te vormen.

Een fundamentele stelling van de Revolutie was de natuur te beschouwen als de grondslag voor heel het menselijk leven. De natuurwetten werden beschouwd als fundamenteel goed, eeuwigdurend en voor iedereen geldend. Met het wegvallen van alle voormalige bovennatuurlijke, godsdienstige waarden en de daaraan verbonden hiërarchie kwam men tot de stelling dat de grondbeginselen voor de mens slechts opgebouwd werden door de relatie die hij als individu had met de natuurlijke wetten, die in richtlijnen voor het maatschappelijk leven moesten omgezet worden. Het doel van de Revolutie was de maatschappij te verzoenen met de rationele ordening, bepaald door de natuurwetten. Het evenwicht tussen Natuur en Cultuur zou voeren tot sociale harmonie, die op haar beurt een onderdeel was van de harmonie van het heelal.

Vrijheidsbomen

Eén van de belangrijkste cultusvoorwerpen om de revolutionaire gedachte onder het volk te verspreiden, was de vrijheidsboom. De eik, als stoere en indrukwekkende boom, die traag groeide en heel lang leefde, kwam daarvoor het meest in aanmerking. Rond hem vonden ook de meeste revolutionaire ceremonies plaats, die vooral een ideologisch doel hadden.

De vrijheidsboom was de zinvolste uitdrukking van de revolutionaire hervorming die de maatschappij opnieuw naar de natuur wilde voeren. Het idee «vrijheidsboom» kwam van de bekende revolutionaire geestelijke Grégoire, die in 1791 een verhandeling schreef waarin die boom het beginpunt zou worden van een nationaal herbebossingsprogramma. Met de vrijheidsboom moest de natuur in steden en dorpen terugkeren. Het idee sloeg in en de vrijheidsboom werd verbreid in alle gebieden die onder Frans bestuur stonden verbreid. Hij sprak aan omdat hij symbool stond voor de natuurlijke en onstuitbare groei, voor de vernieuwing, voor de verbondenheid met de aarde. Typologisch beschouwd ontstond de vrijheidsboom eigenlijk uit de aloude volkstraditie van de meiboom. Ook die was symbool van hernieuwde vruchtbaarheid en van geloof in de toekomst, maar dan wel zonder de bedoeling het hele staatsbestel omver te gooien zoals de Franse Revolutie dat wilde. Meibomen waren in werkelijkheid geen bomen, maar versierde palen; vrijheidsbomen dienden echter echte bomen te zijn, die voor de eeuwigheid geplant werden en waarvan de groei parallel moest verlopen met de ontwikkeling van de democratie. Het hoogtepunt van de cultus werd in 1794 bereikt, wanneer elke burger de verplichting kreeg de vrijheidsboom in het kader van een officiële cultus (van de Rede) te eren. Er werden tienduizenden vrijheidsbomen geplant. Omdat enkel volwassen bomen echt aanspraken, werden veel volwassen bomen verplant... die wegens ondeskundige behandeling in grote aantallen vroegtijdig stierven. Ook werden

veel vrijheidsbomen moedwillig vernield, omdat ze symbool stonden voor de revolutionaire gedachte, uitgedragen door de Franse bezettingstroepen.

Zoals in alle revoluties en regimes had men nood aan ceremonies, rituelen en cultussen, en kreeg de ideologische onderbouw ervan, hoe atheïstisch die ook was, toch enkele duidelijke religieuze trekken.

Zo gebeurde het met de cultus van de Republiek, die belichaamd werd door de godin Rede. Ook de vrijheidsboom kreeg al vlug een sacraal karakter; hij moest naar het voorbeeld van de oude volkeren (de Galliërs) gewijd worden, het areaal moest afgeschermd worden door een omheining, die enkel door ambtsdragers mocht overschreden worden, die op vastgestelde dagen de boom moesten eren en onderhouden. Zoals dat vroeger het geval was met het dorpskruis, vonden de officiële volksfeesten nu plaats in de schaduw van de boom, die zowat de betekenis kreeg van een schutsgod. Rond de boom zou men regelmatig de jeugd verzamelen, om te luisteren naar de heroïsche verhalen te luisteren van de ouderen over de helden van de Revolutie en hun na te volgen deugden.

De idealen van de Franse Revolutie bloedden leeg in de bloedbaden van de Terreur en in de recuperatiepolitiek voor eigen gebruik door Napoleon Bonaparte. Toch veranderde Europa in die periode fundamenteel. De kerngedachte van de vrijheidsboom bleef overal levendig. In België werden zowel in 1830 als in 1945 talrijke vrijheidsbomen geplant; het waren dan doorgaans wel geen eiken meer, maar lindes of andere inheemse soorten.

Herbebossing

De vrijheidsboom was in de visie van de revolutionaire ideologen uitdrukkelijk een aanzet om de natuur opnieuw in de stad te brengen. Rond elke vrijheidsboom moest er een scherm of omheining van jonge bomen en struiken komen, die zo een soort van bos vormde en de aanzet kon worden voor de systematische herbebossingspolitiek die in

die periode in Frankrijk, maar ook in de Nederlanden, brandend actueel geworden was. In de 18de eeuw was het bosbestand immers als gevolg van een te intensieve uitbating op een absoluut dieptepunt beland. Het probleem was al opgedoken in de Middeleeuwen en bleef sindsdien permanent actueel. Tijdens het Frans bestuur werden de eerste wettelijke maatregelen genomen om massale omhakking zonder beheersplanning te voorkomen.

De ideologen zagen het groots. In hun visie zouden de lokale vrijheidsbomen een aanzet zijn tot een bewustwording. Via informatieprogramma's moest de bevolking overtuigd worden van het belang van bomen: zij zuiverden de lucht, zij waren een basismateriaal voor elke menselijke bedrijvigheid, zij waren het basisproduct voor huiselijke verwarming en industriële productie en moesten dan ook in een langetermijnvisie geprogrammeerd worden, zodat zij altijd beschikbaar zouden zijn. De vrijheidsboom stond in die zin ook symbool voor het besef van de waarde van alle bomen. De gemeenten werden aangespoord aan boomonderzoek, -kweek en -selectie te doen, elke stadswijk diende één bepaalde boomsoort te «adopteren» en er de naam van te dragen. Op staatsniveau dienden een raad voor de water- en boseconomie en een school voor boskunde (silvicultuur) te worden opgericht met departementale aftakkingen.

De propaganda voor herbebossing werd ingebed in een algemenere filosofie, die zich uitsprak voor een evenwicht tussen Natuur en Cultuur: *Met de vernieling van de wouden heeft de mens zich tegen zichzelf gekeerd. Wij zijn geboren in een milieu van planten, de Natuur heeft de aarde ermee bedekt om ons te voeden en ze als natuurlijke regulator te doen functioneren.* Zo was de Revolutie niet alleen een tijd van algemene vernieling, maar ook één van bezinning over de ecologische basis van de landbouw. De mens diende opnieuw respect te tonen voor de natuur en de uitbating ervan moest gebeuren volgens de principes van het algemeen welzijn. Ze waren allebei samen en tezelfdertijd

protagonisten van een sacralisering van de natuur, die in de cultus van de vrijheidsboom haar krachtigste uitdrukking vond.

Hygiënisch en botanisch groen

Er werd aan gedacht om in de steden systematisch bomen aan te planten. De straten zouden met bomen afgeboord worden, om zo op grote schaal een gezondere lucht te verkrijgen. Esthetische doeleinden speelden geen enkele rol. Integendeel zelfs: de revolutionairen vonden het immoreel siertuinen aan te leggen terwijl het grootste deel van de bevolking honger leed.

Als gevolg van die mening werden privé-siertuinen genationaliseerd en in agrarische gronden gewijzigd.

Tezelfdertijd werden botanische tuinen aangelegd voor landbouwenderricht en verbetering van de plantenteelt, zoals in Gent gebeurde met de aanleg van een kruidentuin, de latere universitaire tuin. Botanische tuinen kregen soms een verrassende inhoud. In het gangbaarste type werden de gewassen per soort of variëteit gegroepeerd, maar er waren ook tuinen waar de planten in een park gegroepeerd werden volgens de streken waar ze bloeiden, bijvoorbeeld per administratief departement. Andere parken werden specifiek voor de opleiding van jongeren ingericht; voor hun aankleding dacht men aan hoogstaande morele voorbeelden, in bijvoorbeeld bustes van de grote personen uit het verleden.

Ideologisch groen

Behalve ecologische waarden werden de bomen ook belangrijke morele waarden toebedeeld. Zij moesten als het ware de groei en de bloei van de revolutionaire ideeën belichamen en tezelfdertijd refereren aan de eeuwige natuurwetten waaraan zij gebonden waren. Eiken werden, naar vaag Germaans voorbeeld, symbolen van vrijheid; andere inheemse bomen konden symbool worden van gelijkheid, en exotische bomen van broederlijkheid. Die laatste konden door hun ontwikke-

ling op vreemde bodem symbool worden van inburgering en van universele verbondenheid van alle volkeren. Het idee werd verder ontwikkeld. In elke gemeente zou er een eigen terrein gereserveerd worden, waarop pasgehuwden een boom zouden planten. Dat nieuw bos zou mettertijd een getuige zijn van de echtelijke liefde en zou elk jaar gebruikt worden om er het feest van het huwelijk en de morele verplichtingen ervan te laten doorgaan. Het gebruik om bij een geboorte een boom te planten leeft in de huidige tijd bij veel families weer op. In verband met de morele waarde werd het idee geoperd per stad een Vrijheidsplein, een Gelijkheidsplein en een Broederlijkheidsplein aan te leggen, waarvan de bomen de ideologische waarden van Revolutie zouden belichamen.

Parken, met de passende symbolische bomen, werden gebruikt om er burgerlijke openbare ceremonies en feesten te houden. Als reactie tegen de als enggeestig beoordeelde religieuze ceremonies in kerken propageerden de revolutionaire moralisten grote volkssamenkomsten in open lucht, in een omgeving die opriep tot verbondenheid met de eeuwige natuur. Grote inspiratiebron daarvoor was de Grieks-Romeinse wereld met haar tempels, altaren en ceremonies. Bij slecht weer dienden de ceremonies binnen plaats te vinden; als model golden de talrijke voorbeelden van tempels uit de Oudheid.

Via het idee van de natuur als absolute referentie ontdekte men geleidelijk de esthetische aspecten ervan en ging men op zoek naar de eeuwige regels volgens dewelke de natuur opgebouwd was, omdat men die op de menselijke activiteiten wilde projecteren. Een aanzet daartoe was de zorg om de cultusfeesten van de Revolutie scenografisch op te bouwen en in de parken uit te werken. Het bekendste feest was dat van de Rede. Als indrukwekkend decor gebruikte men dikwijls een kerk, maar om consequenter te zijn koos men toch zo veel mogelijk een aangepaste plek in de open natuur. Zowel uit praktische als uit symbolische overwegingen werden altaar en beeld van de Rede op een

verhoog geplaatst, dikwijls op een soort kunstmatige berg, zo niet een natuurlijke hoogte. Het revolutionaire thema «berg» werd in de Nederlanden bijna niet gebruikt, omdat het thema ideologisch sterk bekritiseerd was als te sacraal en na 1794 in de vergeethoek raakte.

Siergroen

Waren siertuinen in de revolutionaire periode uit den boze, zij werden al snel toch weer gerealiseerd, maar nu ten dienste van de verpozing van de hele bevolking.

Het grondidee was eigenlijk van hygiënische aard. Groen werd systematisch in de steden aangelegd in de vorm van bomen langs lanen en pleinen, met afboordend struikgewas. De aanleg gebeurde parallel met de oprichting van voorzieningen zoals fontein, baden, wasplaatsen en openbare hospitalen. Voor die laatste raadde men een inbedding in groen aan, teneinde de kwaliteit van de lucht te verbeteren.

Omdat veel huizen in de stad geen tuin hadden, en dat gold vooral voor de kleine arbeidershuisjes, richtte de overheid stadsparken in. Zij hadden diverse doeleinden, zoals morele verheffing, ontspanning en gezondheid, maar delen ervan mocht men gebruiken als moestuin. In die context vond men ook sierplanten verantwoord, omdat het esthetische eveneens als verheffend voor de moraliteit van het volk werd beschouwd.

Groen als verzoening van stad en dorp

Het uiteindelijke doel van al die pogingen was de stad weer met het platteland te verzoenen. Er werden plannen gemaakt om in de omgeving van dorpen wegen af te boorden met bomen, banken te plaatsen en openbare fontein op te richten die van moraliserende opschriften zouden voorzien worden. In elk departement diende een landbouwschool te worden opgericht. Verder diende er in elk dorp een cultusplaats te zijn voor de Rede en moesten de huizen zo veel mogelijk in steen opgetrokken

worden en de straten gerecht en afgeelijnd. Men zou daarvoor de stenen van de af te breken kerken en kastelen gebruiken.

Tot realisaties kwam men evenwel nooit. Het concept was overigens veel te stedelijk en had geen enkele band met de mentaliteit van het platteland.

Funerair groen

Een bijzonder revolutionair aandachtsthema betrof de begraafplaatsen. Als reactie tegen het christelijk karakter ervan benadrukte men het vredig karakter van de begraafplaats in plaats van de angst voor de dood, de democratische gelijkheid die op elke begraafplaats moest gelden, en het republikeins karakter dat in elke begrafenisceremonie moest heersen. Om hygiënische redenen moesten alle begraafplaatsen buiten de bebouwde centra liggen. Tegenover beplanting op begraafplaatsen stond men om dezelfde redenen weigerachtig, omdat de giftige gassen van de ontbindende lijken erdoor zouden verspreid worden. Men wilde de graven zo veel mogelijk in open lucht laten, waar de zon volop kon stralen. Elke schaduw diende er te worden vermeden. Begraafplaatsen kregen in die zin dan ook het karakter van dodenakkers. Die visie botste echter met een ander concept, dat de intensieve beplanting van begraafplaatsen met bomen aanpreef. In de praktijk, zeker in onze streken, haalde de «kale» keuze het. Die staat in scherp contrast met de traditioneel protestantse streken, waar veel meer aandacht aan de begraafplaats als tuin geschonken werd. In de loop van de 19de eeuw verspreidde ook bij ons zich de gedachte van de begraafplaats als tuin. Het concept kreeg vooral gestalte in de nieuwe begraafplaatsen, die niet meer bij kerken waren gelegen.

(1) Onder deze titel verzamelden wij hier enkele voor onze dorpen en in het kader van het OMD-thema erg toepasselijke bijdragen van Patrick Devos die verschenen in de publicatie

*Van nature... een monument. Idee-
endag 4 februari 2004, samengesteld
en uitgegeven door het Provinciebe-
stuur van Oost-Vlaanderen, Dienst
92 - Monumentenzorg en Cultuurpa-
trimonium.*

De verwijzingen naar Oost-Vlaamse
voorbeelden en situaties werden hier
over 't algemeen niet overgenomen.

*Meer dan 100 jaar oude eiken langsheen de Oude
Mechelbaan te Droeshout. (foto 14/05/2004)*